

Borka TOMLJENović

Kula (odlomak iz knjige sjećanja "Bosanski kontrapunkt") o staroj begovskoj kuli u Bosanskom Petrovom Selu

THE TOWER (AN EXTRACT FROM THE MEMORY BOOK "BOSNIAN COUNTERPOINT" ON THE OLD BEYS' TOWER IN BOSANSKO PETROVO SELO)

(Autorica ove knjige sjećanja je kćerka čuvenog tuzlanskog ljekara dr. Milana Jovanovića, koji je u ovom gradu živio i radio u periodu između dva svjetska rata. Rođena je 1917. godini u Zenici, ali je djetinjstvo i mladost, sve do udaje 1939. godine, provela u Tuzli, odakle je ponijela najljepše uspomene. Diplomirala je na Zagrebačkom univerzitetu, gdje je 18 godina usavršavala svoj engleski jezik. Početkom Drugog svjetskog rata seli u Beograd, a nakon njegovog završetka pridružuje se svojoj kćerki u Ann Arboru (SAD), gdje i danas živi i radi. Knjiga "Bosanski kontrapunkt" je zanimljiva književna uspomena na staru Tuzlu i njezinu okolinu, na mladalačke izlete, zanimljive likove, lokalitete i mjesta, na zajednički život "sa drugim i drugačijim". U poruci čitaocu, autorica to i naglašava: "Ova je knjiga posvećena mojim dobrim roditeljima dr. Milanu i Katinki Jovanović. Zajedno s njima ova je knjiga posvećena i svijetu u kome smo tada živjeli i čiji smo dio bili. Taj svijet je, zajedno s mojim roditeljima, nepovratno nestao. Ali je ostalo živo sjećanje na jedan način

život, a u kome su se etničke i kulturne razlike poštovala. (...) Ja se lično osjećam neizmjereno obogaćena što sam živjela u Bosni zarana naučila da ima više načina, a ne samo jedan, da se doživi ovaj svijet. Ako ima neka poruka koju bi moja generacija mogla ostaviti današnjoj, onda bi to bilo ovo: Raznorodnost nosi u sebi veliku pokretačku i stvaralačku snagu, dok jednoobraznost vodi u duhovni geto i u provincijsku učmalost." Tuzlanski "Front slobode" je 1999. godine štampao nešto dopunjenu i promijenjenu verziju engleskog i švedskog izdanja "Bosanskog kontrapunkta", iz koje smo odabrali kazivanje o staroj turskoj kuli u Bosanskom Petrovom Selu, i to iz dva razloga: prvo zbog dopadljivog stila kazivanja i interesantnog opisa čitavog tog kraja i drugo, zbog dokumentarno-historijske dimenzije ove male priče. Zahvaljujemo se autorici i izdavaču, koji su nam omogućili da ovaj mali insert iz knjige "Bosanski kontrapunkt" prezentiramo i našim čitaocima. Urednik.)

Kula se zvala jedna stara turska kuća u Petrovom Selu, u kojoj smo proveli dva nezaboravna ljetna raspusta kad smo bile male djevojčice. Petrovo Selo je bilo malo selo, jedno od brojnih malih stanica na uskotračnoj pruzi između Tuzle i Doboja. U to je vrijeme u Petrovom Selu živjela porodica dr. Miloša Tupanjanina. On je bio vlasnik velike pilane i vrlo lijepe kuće, koje je kupio od nekog bogatog Židova. Kuća je bila sagrađena elegantno, s belvederom, i po svojoj veličini i načinu kako je bila namještena razlikovala se od Kule, koja se nalazila na izvjesnoj udaljenosti od nje, kao i od ostalih mnogo skromnijih zgrada koje su se mogle opaziti kroz prozor malog voza što je redovno prolazio kroz Petrovo Selo na svom putu iz Doboja u Tuzlu i obratno.

Dr. Tupanjanin je imao veliku porodicu, a pošto je neko od njegovo petoro djece bilo

često bolesno njima je bio potreban doktor pa su zvali moga oca. To, kao i činjenica da je moj otac kasnije bio krsni kum njegovo dvoje najmlađe djece, Mirjane i Solange, zblížilo je ove dvije familije. Dvije starije kćeri dr. Tupanjanina, Ivanka i Zorka, bile su otprilike iste dobi kao moja sestra i ja, pa smo se vrlo brzo sprijateljili i često uzajamno posjećivali. Jednog nas ljeta kum Tupanjanin pozove da budemo njegovi gosti u Kuli. To je bilo tako uspješno da smo i iduće godine opet ljetovali u Kuli, premda smo tamo često odlazili i na kraće posjete.

Ta dva ljeta provedena u Petrovom Selu u Kuli vezana su za najdraže uspomene iz moga djetinjstva. Kula i imanje oko nje ranije su pripadali porodici nekog turskog bega, i ja ne znam ni zašto ni kako je kum Tupanjanin postao njen vlasnik.

Budući da u Kuli nije niko stanovao, morali smo donijeti dosta stvari potrebnih da se vodi privremeno kućanstvo. Zajedno s našom djevojkom Todorom, koja je trebalo da kuha i brine se o nama, smjestili smo se u toj neobičnoj i čarobnoj staroj kući, i započeli naše dugo, sretno ljetovanje.

Ta zgrada je predstavljala tipičan primjer bosanske muslimanske arhitekture - četvorougaona jednokatnica s bijelo okrečenim zidovima i strmim krovom od crne šindre, kako bi zimi snijeg s njega lakše pao. Dva, iz drveta grubo otesana stepenika, vodila su do masivnih, željeznih ulaznih vrata. Vrata su se otvarala pomoću velikog ključa, dok je na svakoj strani bila velika gvozdена halka. Ulazilo se prvo u prostrani i mračni hol, popločan ciglom. Drvene su stepenice vodile na kat, gdje smo naša majka, moja sestra i ja imale naše spavaće sobe. U prizemlju smo upotrebljavali samo jednu sobu kao spremište, jer su se naši obroci pripremali u ljetnoj kuhinji, u poseb-

noj zgradi s malom jednostavnom peći za kuhanje. Mali bunar između te kuhinje i Kule bio je u stalnoj upotrebi, jer Kula, naravno, nije imala ni tekuću vodu ni električnu struju. Bila je sagrađena u vrijeme kada se još nije znalo za takve pogodnosti. Naša djevojka Todorica izvlačila je za nas vodu iz tog bunara, a moja sestra i ja s oduševljenjem smo se umivale i prale u lavorima u našim sobama, i ni jednog nam trenutka nije padalo na pamet naše kupatilo u Tuzli.

Sobe su na katu bile u orijentalnom stilu, s drvenim sećijama koje su služile umjesto kauča, a u svakoj je sobi bio i dolap, uzidani ormar, gdje se držala posteljina i druge potrebne stvari. Bila je tu još jedna mala, za nas čudna prostorija, koja se zvala hamam. Ona je nekadašnjim vlasnicima služila kao kupatilo, ali mi je nismo nikada upotrebljavali. I dolapi i sva drvena druga drvenina u toj kući bila je izrađena iz borovine, i taj posebno prijatni miris borove smole, karakterističan za većinu starih bosanskih kuća, prožimao je cijelu Kulu. Kroz taj miris kao da je do nas dopiralo i nešto od nekadašnjih stanara ove kuće, i podsjećao nas na prošla vremena i na način života koji je zauvijek nestao. Udate Muslimanke, hanume, sjedile su na tim sećijama s podvijenim nogama dok su se tiho razgovarale pušeći cigare, i ispijale kafu koju su pripremile na maloj mangali što je stajala pred njima.

Kao većina muslimanskih kuća u Bosni i Kula je bila sagrađena na mjestu s koga se pružao prekrasan vidik. Stajala je usred prostranih polja zasijanih kukuruzom i pšenicom, a njihove zelene i žute površine stvarale su prijatan kontrast sa plavim tonovima planinskih vijenaca u daljini. Avlija oko Kule bila je obrasla travom, a žubor potoka koji je kroz nju proticao stvarao je osjećaj neobične

svježine. Na mjestu gdje se potok približavao Kuli bio je sagrađen drveni čardak na visokim drvenim dircima kako bi voda mogla protjecati ispod njega. Izgledao je kao onaj čardak ni na nebu ni na zemlji iz naših narodnih priča. U tu čudnu, dvospratnu građevinu ulazilo se iz dvorišta preko klimavih drvenih stepenica. Nema sumnje da su nekadašnji vlasnici koristili ovo mjesto da u njemu nađu prijatno utočište za vrijeme dugih i vrućih ljetnih dana. Dvije velike, stare topole pružale su hladovinu, a potok, koji je bio tako čist i bistar da se u njemu mogao vidjeti svaki kamenčić, stvarao je osjećaj ugodne svježine. Naša mama nije voljela da se mi igramo u tom čardaku, jer je bio star i trošan. Uprkos tome, mi smo zajedno s Ivankom i Zorkom tamo često odlazili da se igramo s našim lutkama.

Taj čardak i Kula dočaravaju na u malom sliku o tome kako se Bosanci odnose prema prirodi i životu – njihovu sposobnost da uživaju u malim stvarima, i da ignoriraju materijalna dobra. Da cijene duševni mir i da žive u skladu sa svojom okolinom. Sjećam se kako mi je majka pričala kako su provodili vrijeme kad je dolazila u posjet očevoj tetki Alki u Travnik. Rano ujutro krenuli bi oni prema obroncima Vlašić planine. Pošto sam ja tada imala samo dvije godine, majka bi me gurala u malim kolicima, u koja su stavili i nešto hrane. Zaustavili bi se na mjestu koje se svidjelo tetka Alki. Ona bi onda zapalila cigaretu i njih dvije bi zajedno i ćuteći posmatrale polja sa žitom koje se njihalo na laganom vjetru, i udaljene krovove i minareta grada. Tako bi one provele više sati uživajući u slici svijeta koji su intimno poznavale i kome su i same pripadale.

Čim nastupe prvi lijepi proljetni dani, pa sve dalje tokom ljeta, u Bosni je počinjala sezona teferiča, koji su bili osobito omiljeni

među Muslimanima. Nekoliko bliskih prijatelja, najčešće žena i mladih djevojaka, ponijeli bi košare sa hranom i neizbježni pribor za pripremanje turske crne kafe, džezvu i fildžane, i krenuli bi u prirodu, u potragu za nekim lijepim mjestom, po mogućnosti u blizini rijeke ili neke vode. Tamo bi proveli najveći dio dana oko male vatre na kojoj se pekla crna kafa, pečenjci, ili čak i janje ako se za to pružila prilika. Mlade bi djevojke igrale kolo uz sjetne zvuke harmonike, instrumenta koji se neobično dobro slaže s bosanskim ljubavnim pjesmama, sevdalinkama. Ta ljubav prema prirodi i osjećaj da smo mi njen dio sačinjava dobar dio bosanske kulture. Možda to ima svoje porijeklo u islamskoj kulturi, gdje je priroda uvijek bila sastavni dio svakodnevnog života.

Sve to smo mogli doživjeti u Petrovom Selu dok smo boravili u Kuli. Ništa slično tome nismo doživjele ranije. Za nas djecu ta su ljeta u Kuli predstavljala pravi raj. Uživali smo u osjećaju slobode i stalne općarivosti, i u mogućnosti da izvodimo igre koje su bile nepoznate gradskoj djeci. Ako se nismo igrali u čardaku, mogli smo se skitati po Jadri, plitkoj rijeci koja je proticala kroz Petrovo Selo prije nego što bi se ulila u mnogo veću Spreču, Spreča je bila malo podalje od sela, s druge strane željezničke pruge. Odlaziti tamo na plivanje, za nas djecu bio je poseban užitek. Obično smo tamo odlazili rano poslije podne, ali ako smo odlazili ranije, ponijeli bismo sa sobom ručak. S kakvim smo uživanjem rasprostrli naše deke po mekoj travi u dubokoj hladovini vrba i topola! U slast smo jeli naš ručak u njihovoj sjeni koja nas je dobro štitila od ljetne žege pod kojom je zamirao svaki znak života, osim, naravno, hora upornih zrikavaca. S našim tikvicama za plivanje, obješenim preko ramena, gazili smo bosonogi

po prašnjavoj i vrućoj stazi između visokih kukuruzovih stabljika, čije nas je oštro lišće golicalo i grebalo po licu. S nekim osjećajem straha očekivali smo kada ćemo ugledati jedno kvrgavo drvo koje je usamljeno stajalo nasred jednog polja. Veliko i napušteno gnijezdo, načinjeno od granja, ležalo je usred njegove krošnje. Mi smo vjerovali da u tom gnijezdu živi zmijski car, i svaki put, kad bismo prolazili pored toga drveta, očekivali smo da ugledamo veliku glavu zmijskog cara kako, izvirujući, palaca svojim jezikom na sve strane. I svaki put smo bili razočarani, ali bismo i odahnuli kad se to ne bi dogodilo. Nikako se ne sjećam kako je nastala ta priča o zmijskom caru. Možda je to imalo neke veze s našim satovima vjeronauke, gdje smo čuli kako je Evu namamila lukava zmija da okusi jabuku s drveta poznavanja dobra i zla. Možda smo prvi put čuli za to mitsko biće u našim narodnim pripovijetkama. Ili je to, možda, bio samo proizvod naše mašte, neka podsvjesna protuteža sretnom i vedrom svijetu u kome smo se kretali i živjeli. Bilo kako bilo, čim smo prošli to drvo već smo zaboravljali sve o zmijskom caru i žurili se da što prije stignemo do Spreče, s nestrpljenjem očekujući trenutak kada ćemo se, poslije dugog hoda po suncu, rashladiti u njenoj svježoj vodi. Kad smo se umorni, ali sretni, vraćali u Kulu, odisali smo prijatnim mirisom na Spreču, u kojoj su tužne vrbe namakale svoje duge grane, i u kojoj smo prvi put naučili kako se pliva.

Ali nisu sve naše igre bile nedužne. Mi smo voljeli da lovimo neke kukce, kornjače u piljotini koja se nalazila u podrumu pilane. Odlazili smo tamo nakon što je sirena dala znak za prestanak rada. Podvrgavali smo te jadne insekte pravoj torturi. Prvo bismo ih okrenuli na leđa a onda smo komadom pljosnatog drveta udarali po njima sve dok nisu

prestali pokazivati znake života. Jedanput smo nekako došli do neke male krtice i ja se još sjećam, s nekom tjeskobom, kako smo morbidno uživali dok smo pokušavali da joj prerežemo vrat turpijom.

Sve te igre, i nedužne i one koje to nisu bile, izvodili smo u društvu s Tupanjaninom djecom. Za nas su Tupanjanini predstavljali nešto neobično, egzotično. Kao da su se u svemu razlikovali od drugih ljudi. Žena dr.Tupanjanina je bila Francuskinja, i oni su međusobno razgovarali na francuskom, jer ona nije dovoljno poznavala naš jezik. I kum Tupanjanin je bio nešto posebno. Bio je neobično lijep čovjek, s grguravom kosom i tamnim očima. Iz njega je zračila vitalnost, i neka neodoljiva, magična privlačnost. Nije bilo teško razumjeti kako se ta fina francuska djevojka zaljubila u njega i došla s njim u Bileću u Hercegovini, u zemlju o kojoj je tako malo znala, i među familiju s kojom nije mogla da se sporazumijeva. Oni su se upoznali u Grenoblu, gdje je ona živjela sa svojim roditeljima, a gdje je Miloš Tupanjanin došao na studije s grupom srpskih studenata, odmah nakon Prvog svjetskog rata, kao pitomac francuske vlade. Život kume Madlen mora da se jako razlikovao od života koji je vodila u njenoj dobro organiziranoj zemlji. U Petrovom Selu je ona izgledala izgubljeno, i provodila je vrijeme svirajući na klaviru i pijući njen "café-au-lait", dok je čekala da se kum Tupanjanin vrati sa svojih misterioznih putovanja. On je bio istaknuti član zemljoradničke stranke, koja je u to vrijeme bila u opoziciji. Kao narodni poslanik u Skupštini, često je morao prisustvovati sjednicama u Beogradu, ili je vodio agitaciju po svom izbornom okrugu. Bio je odličan govornik i zastupnik ljudskih prava, uloga koja mu je dobro ležala, i u kojoj je on jako uživao. Nije, stoga, bilo čud-

no što je on često dolazio u sukob s vlastima, i što je povremeno bio čak i zatvaran. On je bio ličnost koja vas očarava, a mi smo ga djeca prosto obožavali kao neku vrstu heroja. Bio je vrlo ženerozan i često nam je donosio divne darove. Sve što je on radio bilo je neobično i uzbudljivo, i njegov život, pa prema tome i život njegove porodice bio je pun neočekivanih uspona i padova. Meni se taj život činio mnogo interesantniji od sređenog života u našoj familiji, koji mi je, u poređenju s njihovim, izgledao skoro monoton. Danas, međutim, gledam na te stvari malo drugačije, i s velikom se zahvalnošću i nostalgijom sjećam sretnog i dobro zaštićenog života koji su nam pružili naši roditelji.

Kad su dvije starije kćeri, Ivanka i Zorka, krenule u Gimnaziju u Tuzli, bile su smještene u djevojački internat Kola srpskih sestara. Za vikende su se vraćale u Petrovo Selo, pa smo im se često pridružile moja sestra i ja. U prvo vrijeme nas je vozio u njihovom velikom "dodgeu" mrgodni šofer, Mađar Adam. Kad je nastupilo hladno, vrijeme on bi podigao platneni krov, a mi bismo se šćućurile pod dekama od vučjeg krzna. Bila je to dobra zaštita od hladne bosanske zime. Uživali smo u vožnji po gotovo pustim cestama, gdje ste mogli mnogo češće sresti konjsku ili volovsku zapregu nego neki drugi auto. Adam nije imao strpljenja sa životinjama i njihovim vlasnicima. Pritiskao bi sirenu samo zato da preplaši životinje i njihove vlasnike, koji još nisu bili naučeni na automobilsku buku, i tako bi se oni u panici razbježali s puta.

U Petrovom Selu smo uživali veliku slobodu kretanja. Znali smo satima tumarati po skladištu oko pilane i ganjati se i loviti između štosova izrezanog drveta. Igrali smo se s njihovim psima, što je za nas bilo posebno veselje, jer je u gradu bilo teško držati životinje. Zimi

smo se povlačili na gornji kat, u jednu veliku prostoriju, koju smo zbog njene veličine zvali sala. Ta prostorija je bila skoro bez namještaja, pa smo mogli slobodno rasprostrti naše igračke u blizini velike kaljeve peći koja se ložila na drva. Cijela je kuća divno mirisala po drvetu, koje se koristilo za loženje peći.

Vatra u peći je jedne zime prouzrokovala veliku tragediju, kada su dvije male djevojčice, kćerke sestre kuma Tupanjanina, boravile kod njih u Petrovom Selu. One su spavale u jednoj od spavaćih soba na katu, koje su bile odvojene tom velikom salom od spavaće sobe kume Madlen. Na nesreću, djevojka koja je naložila vatru u toj sobi, kad je stavljala te djevojčice da spavaju, nije primijetila da odvodna cijev na peći nije bila dobro uglavljena. Dok je miris dima dopro do sobe kume Madlen, te dvije djevojčice su se već bile počele gušiti zbog pomanjkanja kisika u tolikoj mjeri da je bilo malo nade za njihovo spasenje. Moj otac je brzo došao autom iz Tuzle, ali nije mogao da ih povрати u život. Ta prerana i nepotrebna smrt bacila je tamnu sjenku na inače jako sretne dane koje smo provodili u Petrovom Selu.

Kako je kum Tupanjanin bivao sve više zaokupljen politikom, stvari u pilani krenule su nagore i jednog je dana došlo do stečaja. To je imalo za posljedicu da se vjerovnici pojave u Petrovom Selu kako bi naplatili svoja potraživanja. Ivanka i Zorka nisu pridavale tome događaju neku važnost, kad su nam kasnije pričale o tome u Tuzli. Više nismo odlazili u Petrovo Selo u autu, nego smo putovali vozom. Skoro da smo u tome više uživali, jer nam se sviđalo putovati tim malim vozom s ostalim đacima koji su se vraćali iz škole kući u sela duž pruge. Uskotračna željeznica, još jedan ostatak iz vremena Austrije, imala je četiri razreda - klase. Prvi i drugi razred su bili

tapacirani crvenim, odnosno zelenim somotom, a sjedišta su

se mogla izvući i pretvoriti u udobne ležaje. Uz to, prva dva razreda su imala i dugačke zavjese koje bi, navučene, omogućavale da spavate u potpunoj skrovitosti. Mi smo se vozili u Petrovo Selo u trećoj klasi, koja je imala žuta drvena sjedišta. Četvrti razred je imao samo klupe koje nisu bile fiksirane što je bilo vrlo pogodno za seljake kad su, natovareni svojim proizvodima dolazili na pijacu u Tuzlu. Taj mali voz je vukla lokomotiva koja se ložila na uglj i ostavljala za sobom crn i zagušljiv dim pun ugljenih čestica. Zimi bi naše prozore zasipale crvene varnice, koje je s vremena na vrijeme obilno izbacivala lokomotiva. Voz se često zaustavljao i mi smo brzo naučili ime svake stanice na našem putu do Petrovog Sela. Počevši od Tuzle bile su Kreka, Solina, Bukinje, Bistarac, Lukavac, Puračić, Miričina, Duboštica, Petrovo Selo. Ovdje smo se opraštali od našeg voza i od konduktera Nikole, a oni su nastavljali svoj put preko Kakmuža, Karanovca, Boljanića, Suhog Polja, do krajnje stanice Doboja. Ova je pruga skinuta i napuštena poslije Drugog svjetskog rata, kada su uveli standardnu, širokotračnu prugu umjesto nje. Ali, kadgod se sjetim Petrovog Sela, čini mi se da čujem prodorni i otegnuti pisak lokomotive koja nas je nekada vozila tamo u doba moga djetinjstva.

Nakon stečaja, familija Tupanjanin je namjeravala do dođe u Tuzlu. Mi smo im pomogli da nađu stan koji je bio dosta mračan, a nalazio se u istoj ulici u kojoj je bila i naša kuća. Iako su plaćali najamninu za taj stan, gotovo čitavu godinu nisu nikada došli da tu žive, jer je u međuvremenu kum Tupanjanin

uredio da pređu u Beograd. Tamo je on unajmio vrlo lijepu kuću u četvrti vila, i oni su započeli život u stilu, ali samo nekoliko godina, jer je uskoro izbio Drugi svjetski rat.

Ratni vihor nas je sve razbacao u razne dijelove naše zemlje i svijeta. Tupanjinova familija je napustila zemlju zajedno s vladom i ostalim političarima, da se nikada više ne vrate. Čuli smo o njihovim putešestvijama, dok se konačno nisu smjestili u Londonu. Tako su oni iščezli iz našeg životnog vidokruga i svaka je familija slijedila svoju sudbinu. Poslije rata sam se jednom u Londonu vidjela s kumom Madlen i s njene dvije najmlađe kćeri, Mirjanom i Solange. Poslije toliko godina osjećali smo se nekako otuđeni, ali uspomene na dane koje smo zajedno proveli u Petrovom Selu i u Tuzli opet su nas približile. Solange mi je pokazala malu emajliranu ikonice Bogorodice, koju je na zlatnom lancu nosila oko vrata. Bio je to poklon koji je dobila od svojih roditelja, njenih krsnih kumova. A meni je kuma Madlen ostavila drugačiju i dragu uspomenu - jednu francusku pjesmu koju sam čula da ona katkada pjeva prateći se na klaviru:

*Trottez gaiement, mules agiles
Le long de bois et de ravins,
En nous portant soyes dociles,
Et vous aurez, vous aurez des doux festins,
En nous portant soves docile, soves agiles
Comme le vent,
Trottez, trottez, trottez gaiement.....*

Stare Kule više nema, nestala je u ratu, a i Spreča nije više ona rijeka iz našeg djetinjstva. Čujem da je toliko zagađena da se u njoj danas niko više ne kupuje.